

NƏSİMİNİN NƏT QƏZƏLLƏRİ

Azərbaycanın dahi şair və mütəfəkkiri Seyid İmadəddin Nəsimi öz tükenməz ilhamı və qələmi ilə sözün zirvəsini fəth edib, klassik ədəbiyyatın, demək olar ki, bütün janrlarında kamil sənət nümunələri yaradıb. Yaradıcılığa aşıqanə şeirlərlə başlasa da, sonralar dövrün siyasi, ictimai, əxlaqi mövzularında əsərlər yazmışdır. O, ədəbiyyat tariximizdə ana dilində yaranan fəlsəfi qəzəlin banisi kimi xüsusi yer tutur. Nəsiminin bədii yaradıcılığı poeziya və ədəbi dilin inkişafında mühüm bir mərhələdir, dilçilik, xüsusilə Azərbaycan türkcəsinin tarixi inkişafını öyrənmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Şeirimizin şəkli xüsusiyyətlərinin təkmilləşməsində mühüm rol oynamış, əruz vəzninin bəhrlərini Azərbaycan dilinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmağa çalışmışdır. O, üç dildə gözəl nümunələr yadigar qoyub – ana dilində ilk dəfə müstəzad, mürəbbə və tərcibəndlər qələmə alıb; rübailəri, tüyüqləri bədii quruluş və məzmunca orijinal və qiymətlidir. Rübailərində hürufiliyin müddəaları, şairin fəlsəfi görüşləri, Həyat və Kainat haqqında düşüncələri yığcam və məntiqi bir dildə ifadələndirib. Nəsiminin əsərləri hələ sağlığında Azərbaycan, Yaxın Şərqi, İraq, Kiçik Asiya və Suriyada, eləcə də Orta Asiyada və cığataylar içərisində geniş şöhrət qazanıb. Ana dilində yazdığı əsərlər Şah İsmayıl Xətai, Füzuli, Vaqif kimi böyük sənətkarların yaradıcılığına XV əsrdən etibarən bütün türk ədəbiyyatına (türk, türkmən, cığatay və s.) qüvvətli təsir göstərmişdir.

Bu kiçik məqalədə isə böyük Ustadın dini-fəlsəfi irsindən, Allah, İslam, Peyğəmbər və əhli-beyt sevgili şeiriyyatından söhbət açmaq niyyətindəyəm. Təbii ki, ilahi məhəbbət və onun poeziyada inkişafına əksər klassiklərin yaradıcılığında rast gəlinir və bu, əsrlərin dərin qatlarında bərq vuran söz xəzinəsinin ziqiymət qalmasıdır, onu yarananların unudulmamasının əsas səbəblərindəndir. Amma sözügedən məqamın Nəsiminin tək cə şair yox, həm də insan, xilqət mövqeyindəki rolunun daha bir əhəmiyyəti uzun illər təqdim olunduğu kafir, mürtəd, müşrik libasını məntiqi cəhətdən söküb-dağıtmaq qabiliyyətidir. Yəni müqəddəsata belə sıx bağlarla bağlı, Xalığa, Onun seçilmişlərinə tükenməz eşq bəsləyən, Ulu dərğah qarşısında sonsuz təvazö nümayiş etdirən, "Qiblagahımdır Məhəmməd, səcdəgahımdır Əli" deyən şəxsiyyət allahlıq iddiasına necə düşə bilərli?

***Məndə siğar iki cahən, mən bu cahənə siğmazam,
Gövhəri lamakan mənəm, kövnu makana siğmazam.***

Peyğəmbərliyini təsdiqləmək üçün Allahı göstərməyi tələb edən zalım qövmin əlindən bezan, zara gələn Həzrət Musa üzünü göylərə tutub həmin ismarışı səsləndirəndə qeybdən gələn "ya Musa, Mən öz

əzəmətimlə yaratdığımı siğışmaram, fəqət məkanlarda nişanələrim təcəllə edər, yanındakı dağa baxıb görə bilərsən" sadəsini eşitdi. Tur iki yerə bölündü və yerin-göyün lərzəyə gəlməsindən qorxuya düşən peyğəmbər huşunu itirib yığıldı. Budur Nəsiminin məşhur qəzəlinin ideya qaynağı – aləmlərin Rəbbi, dünyaların Yaradıcısı, zamanların Sahibi...

“**E**lə son beytində “Gərçi bu gün Nəsimiyəm, Haşimiyəm, Qüreyşiyəm, məndən uludur ayatım, ayətü şənə siğmazam” deyəndə də iki məşhur tayfanın adını çəkir: Həzrət Məhəmmədin mənsub olduğu şərəfli Haşimilərin və Peyğəmbərimizlə, Onun yaxınları ilə müxəlifətədi Qüreyşilərin... Özünü həmin şəcərələrin nümayəndələrindən biri sayması dini vəhdətin tələbinə riayətdir, amma bəşər övladı daha qədimdir, əsl-nəcəbəti Həzrət Adəmə, zərr ələminə gedib çıxır...

Allahın insanı yaranmışların əşrafı, kamili adlandırıb belə mükəmməl varlığın xəlqinə görə Özünə “əhsən” deməsi minillik ibadətə malik İblis narazı saldı, “onu torpaqdan, məni isə tüstüsüz oddan yaratmısan” təkəbbürü ilə Adəmə səcdədən boyun qaçırdı. Külli-mələkətin insanın yaranışı zəminində “Yer üzünü qana boyayacaq bir məxluqmu?” fəryadı müqabilində Böyük Yaradanın “Mən biləni siz bilməzsiniz” əminliyi və məmnunluğu... Bəşər övladı məhz genində, fitratında qoyulmuş ilahi keyfiyyətlərə görə “ənəhaqq” iddiasına düşür, ilahi Zata xas mətləbləri öyrənməyə can atır... “Qurani-Kərim”in “Sad” surəsinin 84-cü ayəsinin tərcüməsi: “Allah buyurdu: Haqq Məndədir və Mən Haqq söyləyəm” – şair isə bunu sadəcə nəzmə çəkərək Ulu Xalığın adından belə bəyan edir:

**Bulmuşam Haqqı, ənalhaq söylərəm,
Haq mənəm, haq məndədir, haq söylərəm!**

"Meraca çıxdı ruhi-Nəsimi Buraq ilə" məqamında eyniadlı miniklə Məkkədən Məscidül-Əqsaya, oradan da ilahi dərğaha mərəc edən Həzrət Məhəmmədin peyğəmbərliyinə şərik deyil, əksinə, həmin Elçinin bəni-ədəmliyi, insanlar arasından seçilməsi, Onunla eyni kökə, əzalara, qiyafəyə mənsubluğundan qürur duyurdu. Bəlkə, elə doğuluşda bədənimizdə qəfəsə düşən ruhun ölümümüzə əzəli məskəninə qayıdacağı inamından qaynaqlanan bir mərəci arzularırdı...

Bu mənada, Nəsimi bütün yaradıcılığıboyu həyatın mənası, bəşəriyyətin yaşam kodeksi, hidayət çırağı olan müqəddəs "Qurani-Kərim"dən bəhrələnib. Allahın sonuncu və ən müterəqqi dininin tövsiyələri bu əsərlərin əsas leymotivini, ana xəttini təşkil edir. Şairin poetik hünərinin təməlinə Allahı və onun qüdrətinə misilsiz, səmimi imanı və inamı dururdu; təkəkkürünü işıqlandıran və aydınlaşdıran da bu iman idi.

Nəsimi, həmçinin Əhli-beyt şairidir. Lirik ahəngi, poetik nəzami, xətasız düzümü, heyrətamiz axıcılığı ilə İslam Peyğəmbəri və Onun pak ailəsi, eyni zamanda, nurlu övladlarının ali məqamını xarakterizə edir. "Mən qulami xanədanəm, padişahımdır Əli, ehtiyacım var ona, püştü-panahımdır Əli" imamətə sevgi və müqəddəslər qarşısında təvazünün ali həddidir.

Özünü Həzrətin evinin qulu, ilahi kərəmatinə möhtac sayan bir kəsin allahlıq fikrinə düşməsi normal ağıla sığışarmı? "Ta əzəldən padişahımdır Həsən xülqi-riza, dünyəvi üqbədə sərtacım Hüseyin-Kərbəla, nuri-çəşməmdir İmam Zeynul-ibad" yazan bir şairin vəsf elədiyi şəxsiyyətlərin uğrunda qılınc çaldıqları, şəhadət məqamına yüksəldikləri dinə qarşı çıxması nə dərəcədə səğlam məntiqə söykənir? "Canu dildən bəndəyi Baqir, qulami Cəfərəm, Museyi-Kazim, İmam Rzaya kəmtərəm, Şah Taqi Baba Nəqi yolunda paki-bəstərəm" deyəni aşiq məşuquna xəyanət yolu tuta bilərmə? Əsla, yox. Və Nəsimi beləcə, ilahi eşqin həsrətində əridi, şamın başına dolanan pərvanə kimi oda tutuşdu, yandı, amma heç olub getmədi... Simurq timsalında külündən yenidən yarandı... Çünki zühur vədəsi

**Kimsə gümanü zənn ilə olmadı Haqq ilə biliş,
Haqqı bilan bilir ki, mən zənnü gümana sığmazam.**

verilmiş, zülmə dolu dünyaya ədalət günəşi kimi doğacaq ali məqamının intizarında idi:

**Cümləmiz arzu edənlər Əsgəriyyə əsgərüz,
Mehdiyi-Sahibzamana biz təvalla eylərüz,
Həmdilləh eylə, ey Nəsimi, biz yolunu gözləriz,
Qıbləgahımdır Məhəmməd, səcdəgahımdır Əli.**

İslam qələmi çox yüksək dəyərləndirir, hətta "Qurani-Kərim"in "Nun" surəsində Allah-təala çoxalarımıza sadə görünən bu yazı vasitəsinə and içir: "And olsun Qələmə və onunla yazılanlara!.." Amma bütün qələmlərimi?.. Çoxlarının əlində haqqı nahaqqa verən, sözü qiymətdən salan, zalımı tərifləyən, talelər sındıran qələməmi?! Tabii ki, yox! Söhbət haqiqətə xidmət, ədalətə riayət, yaxşılıqlara dəvət, pisləklərdən çəkəndirmək mövzulu yaradıcılıqdan gedir. Eləcə də bu yolda çalışan allim qələminin mürəkkəbi şahid qanına bərabər tutulur. Cahiliyyət dövründə, hələ dinin təzə gəldiyi vaxtlarda isə müşrik şairlər şəhət nümayiş etdirən, fitnə-fəsad törədən və öləri ləzzətlərə çağıran şeirlər yazırdılar. Bütərəstlərin əksəriyyəti mübarək surə və ayələrin nəzmlə nazilinə görə, eyni zamanda Həzrət Məhəmmədin ilahi elçiliyinə inanmadıqlarından onu şair adlandırdılar. Uca Yaradan müqəddəs Kitabında buyurur: "O şair sözü deyildir! Nə az inanırsınız! O kahin sözü də deyildir! Nə az düşünürsünüz! O aləmlərin Rəbbi tərəfindən nazil edilmişdir!"

**Sirri-ənalhaq söylərəm, aləmdə pünhan gəlmişəm,
Ham Haq derəm, Haq məndədir, ham xətmə-insan gəlmişəm.**

"Əş-Şüərə" surəsində deyilir: "Peyğəmbər şair deyildir. Şairlərə yalnız əzginlər tabe olurlar. Məgər görmədinizmi onlar hər bir vadidə dərbədərdilər?! Və onlar özləri etmədikləri şeyləri deyirlər?! Ancaq iman gətirib yaxşı işlər görən, Allaha çox zikr edən, zülmə uğradıqdan (Peyğəmbər və İslam dini əleyhinə həcv eşitdikdən) sonra (onlara cavab olaraq şeirlər yazmaq)la) intiqam alanlardan başqa! Zülm edənlər tezliklə biləcəklər ki, necə bir dönüş yerinə qaytarılacaqlar". Şübhəsiz ki, o zamanlarda da iman gətirən, Allaha və Onun Rəsuluna inanan, namaz qılıb zəkat verən, saleh işlər görən şairlər də vardı ki, küfr cızma-qaraçılıqlarına Haqqı zikr edən şeirlərlə cavab verirdilər. Onlardan üçü Peyğəmbərin yanına gəlib soruşur: "Allah bu ayələri nazil edəndə bizim də qələm əhli olduğumuzu bildirdi, bəs, biz indi hansı şairlərdən sayılırıq?" Rəsuli-əkrəm buyurdu: "İman edənlər və yaxşı əməl sahibləri müstəsnadır". Seyid İmadəddin Nəsimi məhz belə şair və müfəkkir idi. Bütün varlığı ilə bağlıdığı Tanrının hər şeyə qadirliyini, mərhəmətinin və rəhmətinin sonsuzluğunu bəyan edirdi. Şairin ədəbi irsini nəzərdən keçirərkən bilavasitə Allah qüdrətinin intəhasızlığı və bütün mövcudluğu ehtivasını poetik cizgilərlə tərənnümünün şahidi olurduq:

**Surata baxü mə'nini surat içində tanı kim,
Cism ilə can mənəm, vali cism ilə cana sığmazam.**

Bildiyimiz kimi, klassik ədəbiyyatda Peyğəmbərin tərifinə, vəsfinə yönəlmiş qəsidə nət adlanır. Orta əsrlərdə yazılan bədii nümunələr, adətən, minacətlə başlayır, sonra ilahi qüdsiyyətdən söhbət açılır, o Həzrət tərifləndirir. Nət qəsidə və ya məsnəvi şəklində qələmə alınır. Dahi ustadın külliyyatında müxtəlif janrlı digər əsərləri kimi, nət qəzəllər də var ki, oxucuların böyük marağı ilə qarşılanıb, dillər əzbəri olub. "Zihi vücudi-mütəhhər, zihni anasiri-pak! Ki xak olur qədəmində kəvəkibü əflak" – beyti ilə "ayağını basdığı yerdə ulduzların və fələklərin torpaq olduğu müqəddəs Zətin pak vücudunun necə gözəlliyini, bunun müqabilində maddə və mənə ünsürlərinin nə qədər boşluğunu" dilə gətirir:

**Zihi müsəfiri-Merac, Seyyüdüs-Səqəleyn!
Ki, basdı Ərş ilə Fərş üstünə qadam çalək.
Zihi ki, şəmsü qəmar səcdə qıldı arizinə:
Oxidılar yerü göy xalqı müstəzadı "fidak!"**

Qaranlıq dövrlər Ərəbistanı hansı çəkişmələr, fanatizm, faciələrini məkanına çevrilmişdisə, sonuncu dinin Yer üzərindəki Banisinin 23 il ilahi vəhyi təbliğindən sonra 63-cü yaşında Haqqa qovuşması, cismani yoxluğundan sui-istifadə ilə ixtilafat törədilir, ümmət çaşqınlığı salınırdı. Baş verəcəkləri əvvəldən duyan Peyğəmbər "Səqəleyn" adı ilə məşhur "Sizin aranızda iki dəyərlə əmanət qoyub gedirəm – "Qurani-Kərim" və itratimi (Əhli-beytimi)... Onlar "Kövsər" hovuzunun yanında mənə qovuşacaqlar" hədisini buyurur. Doğru yolu tapmasından vəcdə gələn şair isə vəsfini "Merac qonağı", "Əhli-beyt rəhbəri" ifadələri ilə zənginləşdirir və daha layiqli kəlamlar axtarışına çıxır: "Günəşlə ayın səcdəsinə gəldiyi, ali məqamlarda anılmağa layiq insan! Bütün bəşər hörmətlə, canını sənin yolunda fəda qılar..."

Başqa bir nəti-şərifində "Əhmədsən, Mahmudsən, Qasimsən" deyə Nəbiyi-möhərəmin mübarək adlarını sadələməqlə müəllif, Onu rəsulların Sultani və Şahı məqamında görür; "gizli xəzinənin qaynağısan" qiymətli insanların ən kamili ünvanında bilir. Hədisi-qüdsilərin birində Allah-taala öz peyğəmbərinə buyurur: "Gizli xəzinə idim; mənə tanışınlar deyə, insanları yaratdım".

**Məzhəri-sirri – haqqıyq, mətləi nuri-əzal,
Məzhəri-sirri-daqqıq, mənbəi-hər möcüzat.**

**Vəsfini "van-Nəcmi", "vü ş-Şəmsi", "tabarak" söylədi,
Şəhinə "Taha"vü "Yasin" gəldi Haqdan bəyyinat...**

Yaradan bəradə təsəvvür əldə etmək imanın təməl daşlarıdır. Bu, başqasına kor-koranə təqlidlə, kitablarda yazılanları öyrənməklə qazanıla bilməz. Belə iman Allah dərğahında da qəbulədiməzdir. İnsan Allahı Seyid İmadəddin kimi, öz "axtarışları" nəticəsində "tapmalıdır". İmam Əlidən (ə) soruşdular: "Tanrını gördünüz?". Cavab verdi: "Mən görmədiyim Tanrıya ibadət etməmə". Hədisin davamında Allahı necə "gördüyünü" açıqlayır ki, gözlə görmək insanın imkanı

xaricindədir, amma fitrətən (qəlb vasitəsilə, instinktlə) və araşdırma (imanla, təfəkkür yolu ilə, şüurla) ilə tanımaq mümkündür.

**Ta əzəldən bil mənəm könlümdə Sultandır Əli,
Ham əlif, ham nəqteyi, ham hərfi-Qurandır Əli.
Museyi-İmran ham odur, Yusifi kənan ham,
Ham Xəlilin narinə dəfə gülüstandır Əli.
Ol Mühəmməd Mustafadur, ham kilidi-cənnəti,
Saqqeyi-kövsər ham odur cümleyni-candır Əli.
Ham Mühəmməd Mehdi Sahib Zaman oldur tamam,
Ham Masihanın dəmi, ham Xizri-dövrəndir Əli.**

"Fatiha" surəsi müqəddəs Qurandan açarı adlanır və yeddi ayədən ibarətdir. Biz surə və ayələri, əsasən, sadə qaydada – ilahiyatçı alimlərimizin zəhməti sayəsində tərcüməsini oxuyaraq anlamışıq. Amma fəlsəfi mahiyyətinə varmamışıq və niyə məhz açar rolunu oynadığı barədə düşünməmişik. Nəsimi isə bu səmavi mesajların hikmətlərini, mənə içində mənə daşdığını özünəməxsus şəkildə açıqlayır:

**Yeddi yerdir, yeddi göydür, yeddi dərya, yeddi xət,
Yeddi müşaf, yeddi ayat, yaqi-beyzasi nədir?
Yaxud:
Gövhəri-dəryayi-eşqin qətrəsindəndir yaqin,
İsmü rəsmü fəvqü tahtü dörd tabəyə, şeş cahat.**

Şair yazır ki, yaranışın adları və görüntüləri, dörd ünsür, altı cəhət sənin dərya eşqinin damlarıdır. Ümumiyyətlə, varlıq müstəvisində müəyyən rəqəmlərin ifadə etdiyi haqiqətlər xaosa yox, məqsədli nizama, ciddi harmoniyaya xidmətdədir. Həm dünyəvi, həm də ilahiyat elmlərinə əsasən, göyün yeddi qatı, yerin yeddi qatı və okeanların da yeddi qatı var. Uca Allah müqəddəs "Qurani-Kərim" in mübarək ayələrini yeddi hərfə nazil etmişdir və məhz Həzrət Məhəmməd (s) mərəca qalxarkən Allahın hökmü ilə sidrətül-müntəhaya yüksəlmiş, yəni onu mərəca aparən mələyin hətta qalxa bilmədiyi bir məqamda qərar tutmuş və burada ona artıq mələksiz, yəni bilavasitə vəhy ilə "Fatiha" surəsi, eyni zamanda, "Kövsər", "əl-Bəqərə" surəsinin "Ayətül-kürsi" adlanan 255-256-cı ayələri, "Amənər-Rəsulu" adlanan 286-cı ayəsi nazil olmuşdur.

Altı əsrdən çoxdur ki, cahana sığmayan, zamandan yuxarıda dayanan ölümsüz qələm adamının aşarı dünyanı silkələməkdədir. Hələ bundan sonra neçə yüzilliklər ərzində şəriətdə sabitqədəmlik, təriqətdə doğru istiqamət məqsədli, mərifət və haqiqətə yüksəlmək istəklili, ən başlıcası isə özünün axtarışına çıxan milyonlarla bəşər övladı onun əbədiyaşar irsinə üz tutacaq, kamillik konsepsiyasına tapınacaq. Nəsimi bir sıra əsərlərində "siratül-müstəqim"lə, yəni Allahın qoyduğu hidayət yolu ilə yaşadığını, ibləsə uymadığını nəzərə çatdırır. Allah özünə qəriqi-rəhmət olub, ruhunu şad eləsin, ulu Üstad. Sən nə təkəbbürünə görə Haqq dərğahından qovulan ibləsə bəşər əyidin, nə də o lənatlıyın Yer üzərindəki törəmələrinə...♦

Qurban Cəbrayıl